

Kálmán C. György

Dráma és elbeszélés

ELSŐ ÁRVA. *Nevem Joli, kis maneken vagyok, és egy mérnök udvarol nekem, aki...*

MÁSIK KÉT ÁRVA. *Mit magyarázol, azt hiszed, nem tudjuk?*

ELSŐ ÁRVA. *Ti tudjátok, de a közönség nem tudja.*

(Karinthy Frigyes: *Így írtok ti*. Bús Fekete László-paródia.)

Induljunk ki egy feltételezésből – csak pár pillanatra, aztán rögtön cáfolhatjuk is. Ha narratológiával foglalkozunk, akkor van egy világosan körülhatárolt terület, az elbeszélő szövegek halmaza, és van néhány bevált, kipróbált, hagyományos módszerünk, amelyekkel ennek a területnek neki lehet esni, és mindenféle tanulságokat megfogalmazni egy-egy (vagy több) szövegről. Mindnyájan tudjuk, hogy sok baj van ezzel a feltételezéssel: először is, a terület sem egészen világos – az elbeszélő szövegek közé a videójátékoktól a lírai költeményekig nagyon sok minden bevonható anélkül, hogy túl nagy erőszakot kellene tennünk „az anyagon” – ezek a szövegek nem feltétlenül verbálisak ugyan, és nem mindenben felelnek meg a várakozásainknak, de hogy ne tartoznának a „területhez”, az igen alapos és bonyodalmas indoklást igényelne, s aligha járna sikerrel. Másodszor: természetesen szó sincs a módszerek biztosságáról, megbízhatóságáról: éppen az az izgalmas, hogy minduntalan át kell értékelnünk, módosítanunk az eszköztárat, valahányszor alkalmazzuk. Hogy mi a késleltetés, hogyan csípjuk nyakon a nézőpontot, hogy milyen bonyodalmak vannak a történetészövésnek – ezek olyan kérdések, amelyek fényében új meg új módszereket, olykor új terminusokat, a régebbi elemzői eszközök felülvizsgálatát kell bevetnünk. Harmadszor pedig, hogy csak egy utolsó nehézséget említsek: a „tárgy” és az „elemzés” korántsem egymástól független két entitás, amelyeket egyszerűen egymásnak eresztünk: a módszer megválasztása például nagyon is függ attól, hogy (előzetesen) mit gondolunk az elemzendő szövegről. Egy ezópusi fabulára legtöbbször másképpen nézünk, mint egy Kosztolányi-novellára

(persze nagyon érdekes és termékeny lehet, ha az intuícióval szemben, a megérzések ellenében elemzünk).

Az elemzendő szöveg státusa sem egyforma: folklór szövegek esetében könnyedén eltekintünk az apró részletektől (Propp sem figyelt oda ezekre, és jól tette), „magas” irodalmi szövegeknél is csak ritkán vesszük tekintetbe a szövegváltozatokat, a kiadástörténetet. Általában: amikor narratológiai elemzésbe fogunk, félreteszünk minden variációra, keletkezésre, szövegromlásra stb. vonatkozó megfontolást.

Mindezt csak azért mondtam el, hogy jelezzem: persze, hogy nem lehet, nem szabad az „anyag” – „módszer” kettősségét reflektálatlanul felfognunk és problémátlanak gondolnunk. Csakis azért, hogy legyen egy kiindulópontunk: *tegyük fel*, hogy vannak igen hasznos és gyakorlatban is jól használható narratológiai elemzési módszerek, amelyekkel elbeszélő szövegek jó részét elemezni tudjuk, és az elemzések révén tovább finomítjuk, módosítjuk a módszereket és terminusokat. Mármint egy eszköz hasznosságát úgy lehet a legjobban megítélni (vagy legalábbis úgy is meg lehet ítélni), ha kipróbáljuk mindenféle más funkcióban. A narratológia elég hasznos elbeszélő szövegek elemzésekor – és másutt, máshol, máskor? A bicskával jól tudunk kenyeret szelni, vaját kenni – és ha fát vágni vagy levest kanalizni akarunk vele? Persze, nem erre van kitalálva – de az élességéről vagy a hajlásáról így kapunk némi információkat. *Üzemszerűen* nem fogjuk favágásra vagy kanálként használni – de rájöhethetünk, hogy keményebb dolgok vágására vagy puha, esetleg folyékony anyagok áthelyezésére is alkalmas lehet.

A lírai szövegek például sokszor felfoghatók úgy, mint egy lírai én beszédei, akinek környezete van, aki látja valamilyen nézőpontból a körülötte levő világot – sőt olykor még történet is van a lírai költeményekben: vagyis elővehetünk olyan narratológiai kategóriákat, amelyek pedig elbeszélő szövegek elemzésére alkalmasak elsősorban. Tér, idő, nézőpont, történet – ezek értelmes megközelítések akkor is, ha nem narratív szövegekkel van dolgunk.

Nem pusztán teoretikus lehetőség tehát, hanem a gyakorlatban is előkerülő kérdés:

mi volna, ha a narratológia módszereinek erejét, hatásosságát, alkalmasságát próbára tennénk. Az első próba az volna, hogyha (hagyományosan) nem elbeszélő(nek tekintett) szövegekre alkalmazzuk a narratológia módszereit: lírára, drámára, értekező művekre. Most maradnék a verbális szövegek területén, bár Mieke Bal például (és sokan mások) a vizualitás területén is próbának vetették alá a narratológia használhatóságát, nem is szólva a filmről, ahol kézenfekvő a narratológia alkalmazása. A zenével kapcsolatban erős kételyeim vannak. Ez az átvitel olykor sikerülne (hiszen a lírában gyakran vannak legalább nyomai a történetmondásnak, a drámában kifejezetten tradíció a történetközpontúság), máskor nem: ez pedig segít megmutatni, hol és milyen határai vannak a narratológiának.

A drámához egyáltalán nem értek, ezt előrebocsátom – de elkerülhetetlen, hogy szóljak róla. Először is, az előadást és a szöveget már csak azért is szét kell választani, mert az „elbeszélői hang”, amin nagyon sok minden múlna, legfeljebb az írott változat szerzői utasításaiban lehet jelen. A megjelenített „szerző”-figura, ha van ilyen, már megint nem ugyanaz, mint amihez az elbeszélői nézőpontot köthetnénk. Egyáltalán: a dráma szakértői nyilván számtalanszor átgondolták már, hogy a történet, az elbeszélés és a történetmondás aktusa hogyan értelmezhető a dráma estében. A szerzői utasítások olykor komolyan veendőek, és, ha az írott drámát elemezzük, úgy tekinthetők, mint afféle elbeszélői szólamok; ugyanakkor az előadásból eltűnnek (legfeljebb a régi rádióközvetítésekben jelentek meg, elég mulatságosak is voltak, és ki tudja, mennyire követték a leírt szerzői utasítás-szöveget). Olykor azonban olyan önállóságra tesznek szert, annyira elszakadnak a (lehetséges) előadástól, hogy semmi közük a színpadi megvalósításhoz (Tadeusz Rózewicz egy drámájában gondosan leírja-előírja egy légy röpködésének pályáját...).

A mottóban idézett szöveg azt a kényszert mutatja meg – és figurázza ki –, hogy a színháznak meg kell mutatnia, el kell valahogyan mondania mindazt, ami a (narratológiai értelemben vett) jelenetből nem derül ki – s amire az elbeszélő szöveg könnyedén képes. A

klasszikus görög drámában a kar ilyen elbeszélő szólamnak is tekinthető; és persze a dráma más korszakaiban is voltak ilyen-olyan (bár nem a karhoz hasonlóan konvencionalizálódott) megoldások.

A dráma esetében ugyanolyan gondokat okozhat a „szöveg” önazonossága, mint ahogyan a fentebb említett folklór-szövegeknél: az előadás (többé-kevésbé) komolyan eltérhet a leírt szövegtől, de a leírt szöveg is (akár az előadási gyakorlattól függően, akár attól függetlenül) variábilisabb, mint a narratív vagy lírai szövegek: bizonyos korokban csak afféle vázlat a megírt drámai textus, amely az előadás gyakorlatára hagyatkozik, a „véglegesülés” esetleg csak egy pillanatnyi (átmeneti) állapot rögzítését jelenti, de sem az előadó, sem a szerző, sem a közönség nem tekinti minden ízében „szent”, változhatatlan, mindörökké állandó szövegnek.

Ugyancsak bajban lehetünk az idővel: az olyan *lassító* mozzanatok, mint a narratívákban a leírás, nem léteznek (vagy ha igen, csakis a leírt szövegben, nem az előadásban); és elvileg a *jelenet* a domináns forma (sem az összefoglalás, sem a részletező-lassító szünet nemigen elképzelhető). Az is nagy kérdés, hogy az anakroniák hogyan működtethetők – az időrend megváltoztatásai vagy a vissza- vagy előretekintések; és végképp reménytelen a nézőpont (hiszen, mint mondtam, nincs elbeszélő). Az érdekes itt az lehet, hogy egy-egy rendezés hogyan próbálja megoldani mindazt, amit az elbeszélő szövegek gond nélkül és tradicionális eszközökkel el tudnak érni. Átveszi ezeket a verbális formulákat? Vagy sajátos színházi eszközökkel él? És ezek milyen viszonyban vannak az elbeszélő szövegek fogásaival?

Érdemes volna tehát szisztematikusan végigvenni mindazokat a bevett kategóriákat, amelyekkel a narratológia operál, és azt keresni, hol **nem** alkalmazhatók, vagy legalábbis: hol okoznak gondot. A határokat, a zűrös és kérdéses területeket is fel kellene tárni, hogy biztonságosabban mozoghassunk a kitaposott pályán.

Ez a szöveg részlete egy előadásnak (és remélhetőleg egy későbbi tanulmánynak), amely a narratológia határaitól (az alkalmazás lehetőségeiről) szólt. Amikor a dolgozat elején dolgoztam, minduntalan eszembe jutott P. Müller Péter, és folytonos lelkipurdalás kíséretében: miért nem tanultam tőle többet, miért nem olvastam szisztematikusabban és odafigyelőbb módon mindazt, amit a drámáról (a műfajról magáról és az előadásokról egyenként) írt? Milyen sokat segített volna saját problémáim megfogalmazásában, ha alaposabban elsajátítom Péter mindig izgalmas, elmemozgató, informatív szövegeit (és jobban emlékszem) rájuk! Igen, be kell vallanom, sem a drámához, sem a színházhoz nem értek, és minden bizonnyal *sokkal* jobban már nem is fogok. De – ahogyan eddig is – mindig örömmel és haszonnal fordulhatok Péter műveihez, hogy *valamelyest* világosabban lássam a saját területemet.